

Αφιέρωμα:
θεωρία και έρευνα
στις δημοσιογραφικές σπουδές

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

14-15

€15

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ	5
Οι δημοσιογραφικές σπουδές σε έναν κόσμο μέσων χαοτικής ενημέρωσης	8
Γεώργιος Τερζής	
Οι δημοσιογραφικές σπουδές στην Ελλάδα και την Ευρώπη	15
Αντώνης Σκαμνάκης	
Διαδίκτυο και δημοσιογραφία: Παραδοσιακές και εναλλακτικές μορφές	30
Ευγενία Σιαπέρα, Δήμητρα Δημητρακοπούλου	
Οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις στον μετα-εθνικό κόσμο:	47
Η πρόκληση της «παγκόσμιας οπτικής»	
Χρήστος Α. Φραγκονικολόπουλος	
Η γλώσσα της ελληνικής δημοσιογραφίας: Ευρήματα και ζητούμενα της έρευνας	59
Περικλής Πολίτης	
Τέχνη και αρθρογραφία γνώμης: Η δημοσιογραφική ταυτότητα του θεατρικού κριτικού	73
Ζωή Βερβεροπούλου	
Συνοπτικός και ενδεικτικός βιβλιογραφικός οδηγός	88
ΕΜΜΕ (ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ)	
«Ηλεκτρονική κυβέρνηση» και «ηλεκτρονική διακυβέρνηση»:	93
Μια προσπάθεια διασαφήνισης της ορολογικής σύγχυσης	
Ευάγγελος Λιότζης	
Η σημασία της επικοινωνιακής πολιτικής στη διαχείριση κρίσεων:	107
Μια συγκριτική μελέτη της επικοινωνιακής διαχείρισης των ναυαγίων	
του «Samina Express» και του «Sea Diamond»	
Iωάννα Κωσταρέλλα	
Βιβλιοκρισίες	124
Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων	136
Περιλήψεις στα αγγλικά (abstracts)	138

Το παρόν τεύχος
εκδόθηκε
με την ευγενική
υποστήριξη
της COSMOTE.

Το άρθρο αποτελεί μια επικόπηση και αξιολόγηση των εξελίξεων στο χώρο του Διαδικτύου και της δημοσιογραφίας. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην παραδοσιακή ή κυρίαρχη μορφή δημοσιογραφίας, ενώ το δεύτερο στην εναλλακτική δημοσιογραφία. Στο πρώτο μέρος, οι διάφορες προσεγγίσεις ταξινομούνται σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση, η δημοσιογραφία θεωρείται η Διαδίκτυο ως έναν νέο τρόπο διανομής. Στη δεύτερη φάση, χρησιμοποιεί ορισμένες ιδιότητες του Διαδικτύου, ενώ στην τρίτη φάση υπερτερεί το Διαδίκτυο. Στο δεύτερο μέρος, το άρθρο αναφέρεται στην εναλλακτική δημοσιογραφία στο Διαδίκτυο, διερευνώντας τις ρήξεις που εισάγει στις κυρίαρχες μορφές παραγωγής και τις προσπάθειες να αποτελέσει κριτική απάντηση στις κυρίαρχες θεωρήσεις της δημοσιογραφίας. Τέλος, διερευνούμε τις προοπτικές του εναλλακτικού δημοσιογραφικού πεδίου στο πλαίσιο ενός ισχυρού παραδοσιακού μιντιακού συστήματος, σε συνδυασμό με την αναδιανομή εξουσίας από τους επαγγελματίες δημοσιογράφους στους πολίτες. ☠

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Ευγενία Σιαπέρα
Δήμητρα Δημητρακοπούλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εποχή της κρίσης των ΜΜΕ, η οποία δεν συνδέεται μόνο με τις δυσκολίες της οικονομικής τους βιωσιμότητας, αλλά και με τα αποθαρρυντικά ποσοστά αναγνωστήρων και τη λεθέασης, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη έλλειψη εμπιστοσύνης από τους πολίτες, η δημοσιογραφία βρίσκεται εν μέσω αλλαγών και ενόψει περαιτέρω μεταλλάξεων. Τις μετεξελίξεις αυτές εντείνουν τα νέα μέσα με τις αναδιαρθρώσεις που επιφέρουν στο δημοσιογραφικό επάγγελμα και στο μιντιακό και επικοινωνιακό πεδίο.

Με γνώμονα αυτές τις αλλαγές, το παρόν άρθρο συγκροτεί μια επικόπηση και αξιολόγηση των εξελίξεων στο χώρο της δημοσιογραφίας, μέσα από το πρόσμα του Διαδικτύου. Στο πρώτο μέρος, αναλύουμε τις αλλαγές στην παραδοσιακή ή κυρίαρχη μορφή δημοσιογραφίας, εξετάζοντας τρεις διακριτές φάσεις. Στο δεύτερο μέρος, εστιάζουμε στο μόρφωμα της εναλλακτικής δημοσιογραφίας, η οποία γνωρίζει σημαντική άνοδο λόγω της διείσδυσης των κοινωνικών μέσων και δικτύων. Ενώ εξελίσσεται ως διακριτό είδος από την κυρίαρχη δημοσιογραφία, ασκεί σημαντική επιρροή στα περιεχόμενα και στις πρακτικές της.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Στο τμήμα που ακολουθεί, θα αναλύσουμε τις μορφές με τις οποίες έχει ιστορικά εξελιχθεί η σχέση του Διαδικτύου με τη δημοσιογραφία, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους έχει προσεγγίσει την ανάλυση αυτή ο κλάδος των δημοσιογραφικών σπουδών. Η σχέση του Διαδικτύου με τη δημοσιογραφία μπορεί να διαχωριστεί σε τρεις περιόδους, ανάλογα με το βαθμό διείσδυσης του νέου μέσου στη δημοσιογραφία και τις λογικές της. Στο υπόλοιπο του τμήματος αυτού, θα συζητήσουμε την κάθε περίοδο αναλυτικά.

Πρώτη φάση: Η δημοσιογραφία συναντά το Διαδίκτυο

Η πρώτη δημοσιογραφική εφαρμογή στο Διαδίκτυο ήταν η σελίδα της Σχολής Δημοσιογραφίας του Πανεπιστημίου της Φλόριντα, που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1993, μόλις δύο χρόνια από τη δημιουρ-

Εικόνα 1: Η σελίδα της πρώτης δημοσιογραφικής προσπάθειας στο Διαδίκτυο

Ceremonial First Page -- 12/15/93

"Truthfully, if we could send out a newspaper, then everybody could send out a newspaper- everybody could send out information. I see us producing students in the future who are not, strictly speaking, reporters. I see us - we'll have reporters, we'll have everything we have today, but there will be a fifth undergraduate department, and that will be the "information department". These will be people adept at marshalling the information, packaging it, and sending out huge amounts of information, working with how people get these huge amounts of information at home."

"All you will really need in the future will be one copy that goes onto some vast electronic library, and if you want to read one page or five pages or the whole thing, you'll just read it on your own pad. People will look back and our libraries of today will seem like the Dark Ages..."

-- Ralph Lowenstein, Dean, UF College of Journalism & Communications,
10/93

γία του World Wide Web (βλ. Εικόνα 1). Άλλες πρωτοποριακές ιστοσελίδες ακολούθησαν, κυρίως από έντυπα και τηλεοπτικά μέσα, και ήδη μέχρι το τέλος του 1997 υπήρχαν 3.622 διαδικτυακές εφημερίδες (Meyer, 1998).

Οι πρώτες δημοσιογραφικές ιστοσελίδες ήταν στατικές, δεν ενημερώνονταν συχνά, και αποτελούσαν αντίγραφα των έντυπων εκδόσεων. Στόχος των προσπαθειών αυτών ήταν κυρίως η εξερεύνηση του νέου μέσου και η εμπορική εκμετάλλευσή του, όπως εξομολογήθηκε ο Derek Bishton (2001), ο πρώτος αρχισυντάκτης της διαδικτυακής *Telegraph*.

Από θεωρητικής πλευράς, οι συζητήσεις και η γενικότερη επιχειρηματολογία αυτή την περίοδο περιστρέφονταν γύρω από τα θετικά και τα αρνητικά της νέας τεχνολογίας. Από εμπειρικής πλευράς, οι έρευνες εστίαζαν στις αλλαγές στους τρόπους παραγωγής, καθώς και στα περιεχόμενα της διαδικτυακής δημοσιογραφίας. Σε ειδικά αφιερωματα, επιστημονικά περιοδικά, όπως το *Journal of Computer*

1. Δημιουργήθηκε από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές Gary Ritzenthaler και Steve Brown, με τη βοήθεια των καθηγητών David Carlson και Dave Brumbaugh. Η σελίδα ήταν διαθέσιμη τις νύχτες και τα Σαββατοκύριακα, όταν οι υπολογιστές δεν χρησιμοποιούνταν για άλλους σκοπούς (<http://www.jou.ufl.edu/webadmin/credits.asp>).

Mediated Communication (1998), κρατούσαν σκεπτική στάση απέναντι στα νέα μέσα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε τη δημοσιογραφία. Έρευνες όπως αυτή των Riley et al. (1998) βρήκαν ότι, στην προσπάθειά τους να βγουν στο Διαδίκτυο με χαμηλό κόστος, διατηρώντας την αναγνωσμότητά τους, οι ειδησεογραφικές ιστοσελίδες δεν χρησιμοποιούν συνδέσμους, ενώ επαναχρησιμοποιούν τα ίδια άρθρα, τις ίδιες φωτογραφίες και την ίδια θεματολογία με τις έντυπες εκδόσεις τους. Από αυτή την πλευρά, η επιρροή του Διαδικτύου στη δημοσιογραφία κρίνεται αρνητικά. Παρόμοια, οι Kopper, Kolthoff & Czerek (2001), στην επισκόπηση της σχετικής αρθρογραφίας, αναφέρουν ότι οι περισσότερες έρευνες περιορίζονται σε αναλύσεις της πιθανής εμπορικής αξίας της νέας δημοσιογραφίας, ενώ έρευνες στα περιεχόμενα δείχνουν ότι η διαδικτυακή δημοσιογραφία περιορίζεται στην αναδημοσίευσή τους. Από την πλευρά της ποιότητας, πολλοί θεωρούν ότι η διαδικτυακή δημοσιογραφία που ενεργεί ανεξάρτητα από μεγάλους δημοσιογραφικούς οργανισμούς πάσχει από αξιοπιστία, ειδικά αφού πολλές πληροφορίες δημοσιεύονται βιαστικά και χωρίς έλεγχο. Ταυτόχρονα, άλλα χαρακτηριστικά του Διαδικτύου, όπως η τάση για εξατομίκευση του περιεχομένου, οδηγούν σε άλλα προβλήματα. Για παράδειγμα, ο Sunstein (2001) θεωρεί ότι το Διαδίκτυο κατακερματίζει τη δημόσια σφαίρα, με αποτέλεσμα την αποξένωση και τη δημιουργία ενός είδους εξατομικευμένης καθημερινότητας – το λεγόμενο «*Daily Me*» (βλ. Νεγροπόντης, 1995).

Άλλοι ερευνητές βρίσκουν στο Διαδίκτυο την υπόσχεση μιας πιο διευρυμένης και «δημοκρατικής» δημοσιογραφίας. Ο Hall (2001) θεωρεί ότι η νέα δημοσιογραφία θα είναι περισσότερο προσπελάσιμη από όλους, καθώς θα είναι αδιαμεσολάβητη (*disintermediated*). Ο Bardoel (2002), από την άλλη, θεωρεί ότι το Διαδίκτυο θα τροφοδοτήσει μια νέα μορφή δημοσιογραφίας, αλλά μόνο αν η δημοσιογραφία χρησιμοποιήσει τις ιδιότητες του Διαδικτύου. Ο Bardoel παρουσιάζει έρευνες που δείχνουν το «παρασιτικό» περιεχόμενο των δημοσιογραφικών ιστοτόπων, που αναπαράγουν τις ίδιες πληροφορίες με τον ίδιο τρόπο. Αντίθετα, ο Pavlik (1999) εμφανίζεται περισσότερο αισιόδοξος, κρίνοντας ότι οι αλλαγές στην οργάνωση των αιθουσών σύνταξης δίνουν περισσότερη ελευθερία στους δημοσιογράφους, ενώ η αξιοπιστία των περιεχομένων είναι διασφαλισμένη από τη στιγμή που οι διαδικτυακοί αναγνώστες είναι σε θέση να ελέγχουν κάθε πληροφορία και να δημοσιεύσουν τις αντιρρήσεις τους.

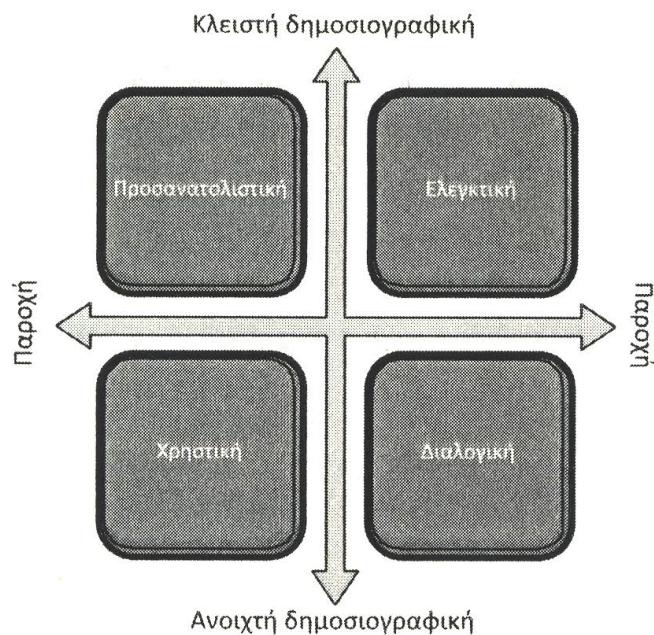
Στην επόμενη φάση, οι θεωρητικές αυτές αναλύσεις έδωσαν ώθηση σε νέες έρευνες που προσπαθούσαν να διαπιστώσουν το βαθμό στον οποίο οι νέες δημοσιογραφικές πρακτικές ήταν σε θέση να ενσωματώσουν τα χαρακτηριστικά του Διαδικτύου.

Δεύτερη φάση: Εξερευνώντας τις δυνατότητες του Διαδικτύου

Καθώς το Διαδίκτυο διαχεύταν και εδραιωνόταν όλο και περισσότερο στην καθημερινότητα των ανθρώπων, οι συζητήσεις άρχισαν να περιστρέφονται γύρω από τις δυνατότητές του. Έργα που ανήκουν στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία άρχισαν να κρίνουν αρνητικά την τάση για αφομοίωση του Διαδικτύου από τους μεγάλους δημοσιογραφικούς οργανισμούς, θεωρώντας τέτοιες πρακτικές ως τακτικές αποίκισης που εντέλει αγνοούν τη λογική του νέου μέσου (Siapera, 2004). Ταυτόχρονα, άρχισε να αναπτύσσεται μια αιμιγώς διαδικτυακή δημοσιογραφία που, όπως λέει ο Deuze (2003), αψηφά κανόνες και ορισμούς. Οι σχετικές έρευνες προσπαθούν να περιγράψουν και να κατανοήσουν τη νέα δημοσιογραφία, ενώ εμπειρικές μελέτες προσπαθούν να καταγράψουν και να κατανοήσουν τις νέες πρακτικές.

Ενώ στην πρώτη φάση οι έρευνες ξεκινούσαν με τη δημοσιογραφία, στη δεύτερη φάση ξεκινούν με το Διαδίκτυο και τα χαρακτηριστικά του. Ο Bardoel (2002) αναγνωρίζει τέσσερα κυρίως χαρακτηριστικά: διαδραστικότητα, υπερκειμενικότητα, πολυμεσικότητα και α-σύγχρονη επικοινωνία. Επόμενες έρευ-

Εικόνα 2: Το σχήμα του Deuze (2003, βλ. και Deuze, 2011).
Η κλασική δημοσιογραφία τοποθετείται στα αριστερά του σχήματος και η διαδικτυακή στα δεξιά

νες προσπαθούν να αποσαφηνίσουν τις ιδιότητες αυτές, ενώ η διαδικτυακή δημοσιογραφία κρίνεται με βάση το κατά πόσον τις έχει υιοθετήσει. Ως κατεξοχήν χαρακτηριστικό του Διαδικτύου θεωρείται η διαδραστικότητα, που κατανοείται ως ο βαθμός στον οποίο οι αναγνώστες μπορούν να συμμετέχουν στην αλλαγή των μορφών και των περιεχομένων του επικοινωνιακού τους περιβάλλοντος (Steuer, 1992: 84). Η υπερκειμενικότητα αναφέρεται στη δυνατότητα σύνδεσης διαφορετικών κειμένων και εφαρμόζεται κυρίως μέσω της παροχής συνδέσμων – για τον Hall (2001: 66), τα υπερκειμενικά περιεχόμενα της διαδικτυακής δημοσιογραφίας μπορεί να θεωρηθούν ως συγκεκριμένες διαδρομές μέσα από μια σειρά κειμένων και όχι ως κείμενα από μόνα τους. Η πολυμεσικότητα αναφέρεται στη χρήση διαφορετικών μέσων και το συνδυασμό κειμένου, ήχου και εικόνας. Τέλος, η σχέση του Διαδικτύου με το χρόνο οδηγεί, από τη μια πλευρά, σε μια α-σύγχρονη επικοινωνία, μέσω της οποίας οι χοήστες μπορούν να καταναλώσουν τα δημοσιογραφικά περιεχόμενα όποτε θέλουν – όπως στα έντυπα μέσα. Από την άλλη πλευρά, η δυνατότητα για συνεχή ενημέρωση σε ρυθμούς 24/7 οδηγεί σε μια έμφαση στην αμεσότητα (*immediacy*) και στην ταχύτητα με την οποία δημοσιεύονται οι ειδήσεις.

Την περίοδο αυτή, οι περισσότεροι ειδησεογραφικοί τόποι χρησιμοποιούσαν κάποια από τα χαρακτηριστικά αυτά, αλλά συνήθως σε μικρό βαθμό. Έρευνες όπως του Paulussen (2004) στο Βέλγιο ανέφεραν ότι λίγοι δημοσιογραφικοί ιστότοποι είχαν υιοθετήσει τη διαδραστικότητα, και ακόμα λιγότεροι την υπερκειμενικότητα και την πολυμεσικότητα, παρόλο που οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι θεωρούσαν τις ιδιότητες αυτές πολύ σημαντικές για τη δημοσιογραφία. Σε άλλες έρευνες, όπως στην πανευρωπαϊκή έρευνα των Lauf και Van der Wurff (2005), αναφέρεται ότι, ενώ χώρες όπως η Ολλανδία, η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και το Βέλγιο είχαν μεγαλύτερο βαθμό διαδραστικότητας και υπερκειμενικότητας, σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Κύπρος καταγράφονταν μειωμένα ποσοστά. Σε μια έρευνα σε αμερικανικά μέσα, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, ο Bucy (2004) αναφέρει αυξανόμενα πο-

σοστά διαδραστικότητας, κρίνοντας ότι είναι αναμενόμενη η προοδευτική υιοθέτηση των ιδιοτήτων του Διαδικτύου.

Από θεωρητική πλευρά, οι ερευνητές προσπαθούσαν να ορίσουν τη νέα δημοσιογραφία, τις διαφορετικές μορφές της και τις διαφορές της από την παραδοσιακή δημοσιογραφία, όπως πλέον χαρακτηρίζεται η έντυπη και η τηλεοπτική δημοσιογραφία. Ερευνητές όπως ο Mark Deuze (2003· βλ. Deuze, 2011) θεωρούν ότι η νέα δημοσιογραφία δεν καλύπτεται από υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις, κι έτσι προτείνουν ένα νέο μοντέλο. Το μοντέλο αυτό τοποθετεί τη δημοσιογραφία σε ένα συνεχές που καθορίζεται από δύο παραμέτρους: τη συμμετοχή και την παροχή περιεχομένου ή συνδεσμότητας (βλ. Εικόνα 2).

Σύμφωνα με τον Deuze, η παραδοσιακή δημοσιογραφία εστιάζει στην παροχή περιεχομένου, ενώ οι λειτουργίες της είναι κυρίως προσανατολιστικές και χρηστικές: δίνουν, δηλαδή, στους αναγνώστες χρήσιμες πληροφορίες που τους επιτρέπουν να προσανατολιστούν στο περιβάλλον. Η διαδικτυακή δημοσιογραφία, από την άλλη, παρακολουθεί και ελέγχει τις εξελίξεις, επιτρέποντας στους αναγνώστες χρήστες το διάλογο. Ο Deuze θεωρεί ότι οι ιστοσελίδες έντυπων και τηλεοπτικών μέσων τοποθετούνται στα αριστερά του σχήματος, ενώ οι νέες πρακτικές, όπως εκφράζονται μέσα από τόπους συζητήσεων, βρίσκονται στα δεξιά. Για τον Deuze, η εξέλιξη –και εντέλει η βιωσιμότητα– της δημοσιογραφίας εξαρτάται από το βαθμό προσαρμογής της στις αλλαγές που επιφέρει το νέο μέσο. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι η δημοσιογραφία οφείλει να λάβει σοβαρά υπ' όψin της τη στροφή προς τη συμμετοχή του κοινού.

Μια άλλη παράμετρος στην εξέλιξη της σχέσης μεταξύ Διαδικτύου και δημοσιογραφίας ήταν η έννοια της σύγκλισης. Έννοια με πολλαπλές ερμηνείες, η σύγκλιση υπήρξε για ένα διάστημα, μαζί με την έννοια της διαδραστικότητας, μια από τις πιο πολυσυζητημένες λέξεις-κλειδιά των αρχών της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Η σύγκλιση μπορεί να αναφέρεται στην τεχνολογική σύγκλιση, όπου όλα τα μέσα επικοινωνίας συγκλίνουν σε ένα υπερ-μέσο, αλλά και στην οικονομική σύγκλιση, στην οποία βλέπουμε μια οριζόντια συγκέντρωση των μιντιακών οργανισμών: ένας εκδοτικός οίκος ενώνεται με ένα τηλεοπτικό κανάλι, με μια εταιρεία διανομής, κ.λπ. (Jenkins, 2001). Σύμφωνα με τον Jenkins (2001), εκτός από αυτές τις μορφές έχουμε ακόμα την κοινωνική σύγκλιση, στο πλαίσιο της οποίας οι χρήστες των μέσων χρησιμοποιούν ταυτόχρονα πολλά μέσα για διαφορετικούς σκοπούς, καθώς και την πολιτισμική σύγκλιση, που αναφέρεται στη δημιουργία μιας παγκόσμιας υβριδικής κοινωνίας, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα των παγκόσμιων διαδρομών των επικοινωνιακών περιεχομένων και των μιντιακών προϊόντων. Τα αποτελέσματα των διαφόρων μορφών της σύγκλισης δεν είναι ξεκάθαρα για τη δημοσιογραφία, αλλά, σύμφωνα με τον Jenkins, το πιο πιθανό είναι να επηρεαστεί περισσότερο από την τεχνολογική σύγκλιση, που θα αλλάξει την πλατφόρμα της, καθώς και από την πολιτισμική σύγκλιση, που θα αλλάξει τους ρόλους δημοσιογράφου-επικοινωνητή και αναγνώστη-χρήστη.

Αυτή την περίοδο, οι θεωρητικοί συμφωνούν ότι το Διαδίκτυο εγκυμονεί δραστικές αλλαγές και ότι η δημοσιογραφία δεν μπορεί πλέον να αγνοεί ούτε τις ιδιότητες ούτε και τις δυνατότητες του Διαδικτύου. Στο επόμενο στάδιο, κάποιες από τις θεωρητικές υποθέσεις έγιναν πραγματικότητα.

Τρίτη φάση: Η άνοδος των κοινωνικών μέσων

Το 2004, όταν ιδρύθηκε το Facebook, το 2005, όταν ο Tim O'Reilly (2005) μίλησε για το Web 2.0, και το 2006, όταν το Time Magazine ανακήρυξε τον «κόσμο» («You») ως το πρόσωπο της χρονιάς (βλ. Εικόνα 3),

Εικόνα 3: Η επιλογή του περιοδικού Time για το πρόσωπο της χρονιάς σηματοδοτεί τη στροφή προς τους χρήστες των νέων μέσων

όλα σηματοδότησαν μια σειρά καταλυτικών αλλαγών τόσο για τα νέα μέσα γενικότερα, όσο και για τη δημοσιογραφία ειδικότερα. Αν κατά την πρώτη πρώτη περίοδο δόθηκε έμφαση στη δημοσιογραφία και στα (διαδικτυακά) περιεχόμενά της, κι αν κατά τη δεύτερη περίοδο δόθηκε έμφαση στο μέσο και στις ιδιότητές του, κατά την παρούσα (και τρέχουσα) περίοδο δίδεται έμφαση στους χρήστες, ή αναγνώστες, ή κοινό, των νέων μέσων. Η δημοσιογραφία, που μέχι πρότινος είχε επενδύσει ταυτόχρονα και στη δυσκολία πρόσβασης στην παραγωγή περιεχομένων και στην αποκλειστικότητα των περιεχομένων της, βρέθηκε σε αμηχανία, καθώς μπλόγκερς και χρήστες των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης παρακάμπτουν τα παραδοσιακά μέσα και παράγουν τα δικά τους. Η άνοδος των κοινωνικών μέσων, από την πλευρά αυτή, σήμανε για κάποιους την αρχή του τέλους της δημοσιογραφίας, και ειδικότερα της έντυπης μορφής της (βλ. <http://www.end-of-journalism.org>). Στο μεταξύ, οι ερευνητές της διαδικτυακής δημοσιογραφίας, στο στάδιο αυτό προσπαθούν να συμφιλιώσουν τις θεωρητικές με τις εμπειρικές προσεγγίσεις, αναγνωρίζοντας πλέον ότι η δημοσιογραφία έχει αλλάξει οικιακά και ότι οι αναγνώστες-κοινό καθορίζουν τις εξελίξεις.

Έρευνες κατά την περίοδο αυτή βρίσκουν τη δημοσιογραφία αλλαγμένη, τους δημοσιογράφους να επαναπροσδιορίζουν το ρόλο τους, και τους αναγνώστες να είναι συμμέτοχοι στην παραγωγή περιεχομένων. Μερικές από τις πιο γνωστές περιπτώσεις της δημοσιογραφίας «από τα κάτω», ή συμμετοχικής δημοσιογραφίας, ή δημοσιογραφίας των πολιτών (Gillmor, 2006; Rosen, 2006), εμφανίστηκαν το 2004, με το ασιατικό τσουνάμι, και το 2005, με τις βομβιστικές επιθέσεις στο Λονδίνο και τον τυφώνα Κατρίνα. Καθημερινοί άνθρωποι που ήταν αυτόπτες μάρτυρες στα γεγονότα αυτά «ανέβαζαν» εικόνες τραβηγμένες από κινητά τηλέφωνα ή ψηφιακές κάμερες, σχολίαζαν και διηγούνταν τις εμπειρίες τους απευθείας στο κοινό μέσω ιστολογίων ή ιστοσελίδων, όπως αυτή του BBC, που τους έδωσε ένα βήμα (Sam-

brook, 2005; Allan, 2007). Τα περιεχόμενα και ο τρόπος γραφής αλλάζουν προς πιο άμεσα και πιο προσωποποιημένα κείμενα, που συχνά δεν συμβαδίζουν με τις παραδοσιακές αξίες της αντικεμενικότητας και απόστασης. Έρευνες όπως αυτή του Matheson (2004), στα ιστολόγια της βρετανικής *Guardian*, και αυτή της Wall (2005), στα πολεμικά ιστολόγια, αναφέρουν ότι ο τρόπος γραφής, και κατά συνέπεια η δημοσιογραφία, μετατρέπεται σε μια πολυφωνική, ανοιχτή διαδικασία, με τα κείμενα κατασκευασμένα από κοινού με τους αναγνώστες. Επίσης, τέτοια κείμενα υιοθετούν συγκεκριμένες απόψεις και γνώμες, σε αντίθεση με την παράδοση της δημοσιογραφικής αντικεμενικότητας.

Πώς αντιμετωπίζει η παραδοσιακή δημοσιογραφία τέτοια περιεχόμενα; Φαίνεται πως από την πλευρά της παραδοσιακής δημοσιογραφίας υπάρχει αντίσταση στην αποδοχή του κοινού ως συμπαραγωγού δημοσιογραφίας. Για παράδειγμα, η έρευνα των Paulussen και Ugille (2008) βρήκε ότι διάφοροι παραγόντες, όπως οργανωτικές δομές, εργασιακές ρουτίνες και επαγγελματικές ιδεολογίες, εμποδίζουν την ενεργή συμμετοχή του κοινού. Παρομοίως, οι Hermida και Thurman (2008) αναφέρουν ότι η καθυστέρηση στην αποδοχή των περιεχομένων των χρηστών ενδεχομένως να οφείλεται στο σκεπτικισμό με τον οποίο αντιμετωπίζεται από τους αρχισυντάκτες. Οι Hermida και Thurman προτείνουν έναν νέο ρόλο για τη δημοσιογραφία, που θα εξακολουθεί να λειτουργεί ως πυλωδός (*gatekeeper*), αλλά αυτή τη φορά απέναντι στα περιεχόμενα των χρηστών, τα οποία θα συλλέγουν, θα φιλτράρουν και θα παρουσιάζουν με τρόπους που θα είναι χρήσιμοι και πολύτιμοι για το κοινό.

Η άνοδος της συμμετοχής του κοινού στην παραγωγή δημοσιογραφικού περιεχομένου εμπεριέχει μια υπόσχεση για εκδημοκρατισμό της επικοινωνίας, διεύρυνση των ορίων που είχε θεσπίσει η παραδοσιακή δημοσιογραφία και διάνοιξη νέων καναλιών πληροφόρησης και επικοινωνίας. Στον αντίλογο, όμως, έρευνες όπως αυτή της Haas (2005) αναφέρουν ότι η μπλογκόσφαιρα αναπτύσσει τη δική της ιεραρχία, με μια ελίτ ιστολογίων που καθορίζουν τη θεματολογία της ευρύτερης μπλογκόσφαιρας (*agenda setting*) με τρόπο αντίστοιχο με εκείνο των παραδοσιακών δημοσιογραφικών μέσων. Πράγματι, η πρόσφατη πώληση του πιο δημοφιλούς αμερικανικού ιστολογίου, του Huffington Post, έναντι \$315 εκ. στην AOL δείχνει τις νέες συνέργειες που δημιουργούνται στο χώρο αυτό. Ταυτόχρονα, καθώς το Διαδίκτυο έλκει όλο και περισσότερους χρήστες, τα παραδοσιακά μέσα χάνουν και το κοινό τους και τα έσοδα από διαφημίσεις, με αποτέλεσμα η δημοσιογραφία να προσπαθεί από τη μία να αφομοιώσει πλήρως τις επιταγές των νέων μιντιακών μορφών και από την άλλη να βρει τρόπους να επιβιώσει, σε ένα χώρο που έχει γίνει πολύ πιο δύσκολος και ανταγωνιστικός. Οι εξελίξεις αυτές έχουν οδηγήσει ορισμένους θεωρητικούς, όπως η Fenton (2009), σε κριτική της νέας δημοσιογραφίας, που φαίνεται ότι επαναλαμβάνει τα ίδια περιεχόμενα (*shovelware*) και χάνει την κρίση και την αξιοπιστία της.

Στο πλαίσιο αυτό, πρόσφατες έρευνες έχουν στραφεί στους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζονται τέτοια διλήμματα στην πράξη. Αυτό χρειάζεται μια διαφορετική μεθοδολογική αλλά και θεωρητική προσέγγιση, και μια στροφή προς περισσότερο εθνογραφικές μελέτες. Έτσι, οι Patterson και Domingo (2008) θεωρούν ότι οι εθνογραφικές μελέτες θα μπορέσουν να παρακολουθήσουν τις αλλαγές στις αίθουσες σύνταξης και τους τρόπους με τους οποίους η δημοσιογραφία ενσωματώνει τις νέες μιντιακές μορφές, όπως το Facebook, το Twitter, το Flickr, κ.λπ., εντοπίζοντας τους πιο αποτελεσματικούς και πετυχημένους. Από την άλλη, η ίδια η δημοσιογραφία αλλάζει μέσω του συνδυασμού της με τέτοιους είδους μιντιακές μορφές. Ο Hermida (2010) προτείνει τον όρο «περιβάλλονσα» ή «περικλείουσα δημοσιογραφία» (*ambient journalism*) για να περιγράψει την πολύπλευρη και αποσπασματική εμπειρία της επικαιρότητας, όπου πολίτες και δημοσιογράφοι παράγουν και βιώνουν τις ειδήσεις. Όμοιως, η Robinson (υπό έκδοση) μιλάει για την ενσωμάτωση της παραμέτρου της εμπειρίας ως μίας από τις διαστάσεις της νέας δημοσιογραφίας μαζί με την παροχή περιεχομένου και συνδεσμότητας. Οι τρόποι με τους οποίους

αυτές οι εμπειρίες μπορούν να δώσουν νέα πνοή, αλλά και να επιφέρουν έσοδα στη δημοσιογραφία, αποτελούν το αντικείμενο νέων ερευνών.

Όμως η άνοδος του ρόλου του κοινού παραπέμπει σε ένα άλλο είδος δημοσιογραφίας, που, ενώ προϋπήρχε, απέκτησε νέα ώθηση χάρη στα νέα μέσα. Αυτό είναι το αντικείμενο της επόμενης ενότητας.

ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Η άνοδος των νέων μέσων και ειδικά των κοινωνικών μέσων και δικτύων είχε άμεση επίδραση στις μορφές και τις αξίες της δημοσιογραφίας, καθώς και στις δομές της δημόσιας σφαίρας. Στα ψηφιακά μέσα επικοινωνίας εντατικοποιήθηκαν οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους φορείς της πολιτικής επικοινωνίας, τη δημοσιογραφία, την κοινωνία των πολιτών και την πολιτική/τους πολιτικούς, δημιουργώντας τις συνθήκες για την ανάδειξη της διακριτής μορφής της εναλλακτικής δημοσιογραφίας (για τη δυναμική των αλληλεπιδράσεων, βλ. Singer, 2009).

Τα νέα μέσα έδωσαν εξαιρετική ώθηση στις δυνατότητες ενεργητικής πληροφόρησης του κοινού, οδηγώντας σε μια πρωτοφανή ενδυνάμωσή του (για την ενεργητική πληροφόρηση, βλ. Καϊταζή, 2003· και για τους μύθους της διαδραστικότητας, βλ. Domingo, 2008). Οι αλλαγές σηματοδοτούν την ανάδυση ενός νέου πεδίου δημοσιογραφικής δράσης, η οποία εκτυλίσσεται πλέον στις διαδραστικές πλατφόρμες του Web 2.0.

Οι όροι που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τις νέες δημοσιογραφικές πρακτικές στο Διαδίκτυο είναι «διαδραστική» ή «διαδικτυακή δημοσιογραφία», «εναλλακτική δημοσιογραφία», «συμμετοχική δημοσιογραφία», «δημοσιογραφία των πολιτών» ή «του κοινού», ακόμα και «μετα-δημοσιογρα-

Πίνακας 1: Οι διακρίσεις στα νέα μορφώματα της δημοσιογραφίας με κριτήρια το βαθμό και τη μορφή συμμετοχής του κοινού (Δημητρακοπούλου, 2011: 172)

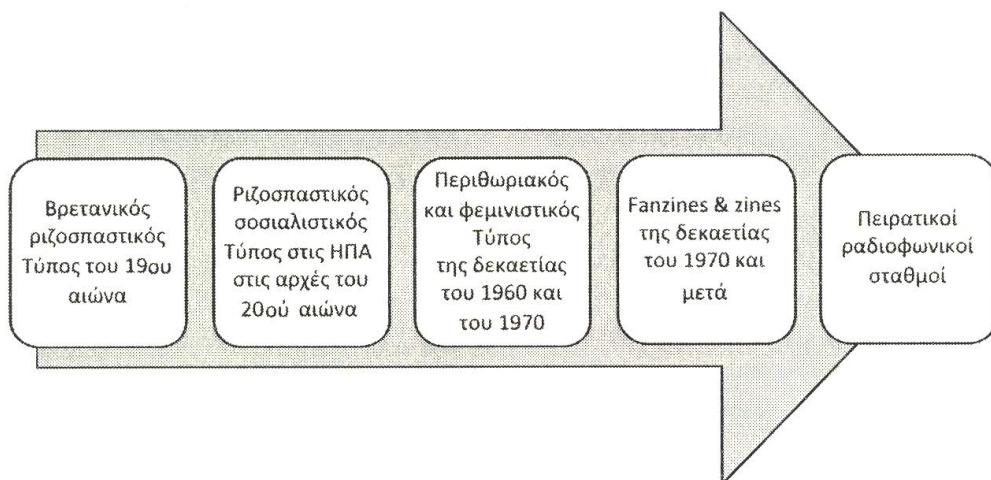
Βαθμός και μορφή συμμετοχής του κοινού				
Διαδραστική / Διαδικτυακή δημοσιογραφία	Συμμετοχική δημοσιογραφία	Δημοσιογραφία του κοινού	Εναλλακτική δημοσιογραφία	Δημοσιογραφία των πολιτών
<ul style="list-style-type: none"> • Αναφέρεται στις πρακτικές της διαδικτυακής δημοσιογραφίας • Χρησιμοποιεί τις νέες τεχνολογίες για διαδραστικότητα και συζήτηση 	<ul style="list-style-type: none"> • Το κοινό συνεισφέρει ενεργά στις διαδικασίες συλλογής ειδήσεων, επιλογής και σχολιασμού, σε συνεργασία και διάδραση με τους επαγγελματίες δημοσιογράφους 	<ul style="list-style-type: none"> • Μια μορφή δημοσιογραφίας από και για το κοινό • Εμπλέκει ενεργά το κοινό στη διαδικασία παραγωγής ειδήσεων • Εξισορροπεί τον έλεγχο ανάμεσα στους δημοσιογράφους και στο κοινό 	<ul style="list-style-type: none"> • Εκπροσωπεί τα συμφέροντα του κοινού • Δίνει έμφαση στην άμεση συμμετοχή των πολιτών και στην ανεξαρτησία από τους επαγγελματίες δημοσιογράφους 	<ul style="list-style-type: none"> • Δημοσιογραφία της λαϊκής βάσης • Συμμετέχουν αποκλειστικά πολίτες που είναι ταυτόχρονα και παραγωγοί και χρήστες των ειδήσεων

φία» (για σχετική με τους όρους βιβλιογραφία, βλ. Δημητρακοπούλου, 2011). Ο βαθμός και η μορφή της συμμετοχής του κοινού στη δημοσιογραφική διαδικασία προσδιορίζουν αν πρόκειται για συνέργεια μεταξύ δημοσιογράφων και κοινού ή για δημοσιογραφικές δράσεις αποκλειστικά των πολιτών (βλ. Πίνακα 1).

Από τον βρετανικό ριζοσπαστικό Τύπο στο Web 2.0

Το φαινόμενο της εναλλακτικής δημοσιογραφίας, όμως, δεν είναι νέο. Ήδη από τον 19ο αιώνα εμφανίστηκαν οι πρώτες μορφές εναλλακτικής δημοσιογραφίας, με την ανάπτυξη του βρετανικού ριζοσπαστικού Τύπου. Ακολούθησε ο ριζοσπαστικός σοσιαλιστικός Τύπος στις ΗΠΑ, στις αρχές του 20ού αιώνα, και ο περιθωριακός και φεμινιστικός τύπος της δεκαετίας του 1960 και του 1970, για να φτάσουμε στα fanzines και zines της δεκαετίας του 1970, και στη συνέχεια στους πειρατικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς (βλ. Εικόνα 4).² Στο τέλος του 20ού αιώνα, όμως, το ενδιαφέρον στράφηκε στα νέα μέσα και στις τεχνολογίες Web 2.0, οι οποίες παρέχουν δημοφιλείς και προσβάσιμους τρόπους για τη δημοσίευση κειμένου, εικόνων, ήχου και βίντεο. Ο Τύπος, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση αρχίζουν να εμφανίζονται ως ΜΜΕ προηγούμενης εποχής και ως ανεπαρκή για να ενσωματωθούν στις πλατφόρμες συμμετοχής.

Εικόνα 4: Οι σταθμοί στην εξέλιξη της εναλλακτικής δημοσιογραφίας
(Σιαπέρα & Δημητρακοπούλου, σύνθεση σχήματος για το παρόν κείμενο)

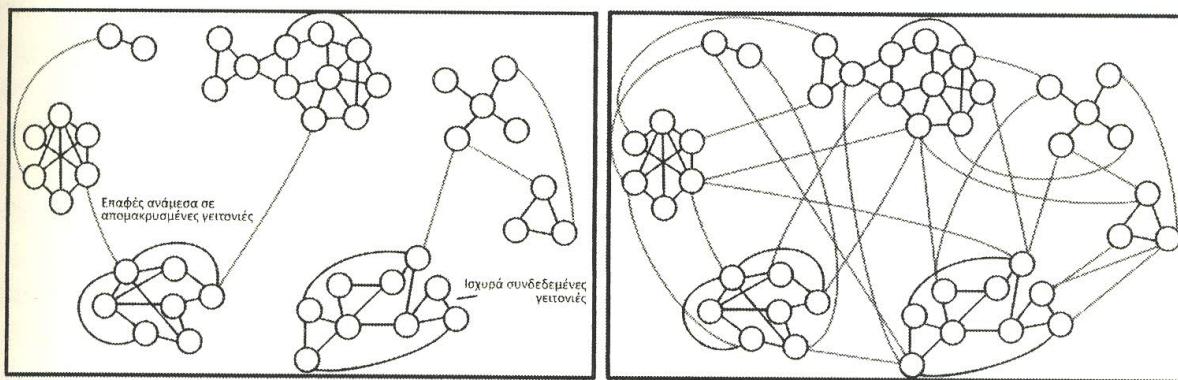
Η μετεξέλιξη των κοινωνικών δικτύων, με την αλλαγή του τεχνολογικού παραδείγματος, καθορίζει πλέον σε πολύ μεγάλο βαθμό το είδος, την ένταση και τη δυναμική της δράσης, της ανάδρασης και της αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων σε ένα κοινωνικό δίκτυο (βλ. Εικόνα 5). Σύμφωνα με τον Atton (2009), η εναλλακτική δημοσιογραφία αποτελεί «μια συνεχιζόμενη προσπάθεια για μια κριτική απάντηση και πρόκληση στις κυρίαρχες θεωρήσεις της δημοσιογραφίας». Το μόρφωμα της εναλλακτικής αυτής δημοσιογραφικής πρακτικής εμφανίζεται στον αντίποδα της παραδοσιακής και συμβατικής μιντιακής

2. Για την ιστορία της δημοσιογραφίας του κοινού/των πολιτών, βλ. ενδεικτικά Voakes, 2004.

Εικόνα 5: Η εξέλιξη των κοινωνικών δικτύων (Curtis, 2005: 6)

Η κοινωνική δικτύωση πριν από 200 χρόνια

Η σύγχρονη κοινωνική δικτύωση με τα νέα μέσα

παραγωγής και διαταράσσει τις κυρίαρχες μορφές της, τη θεσμική διάσταση των ισχυρών ΜΜΕ, τα φαινόμενα της κεφαλαιοποίησης και της εμπορευματοποίησης και την αυξανόμενη ιδιοκτησιακή συγκέντρωση.

Η εναλλακτική δημοσιογραφία λειτουργεί με βάση την προϋπόθεση ότι ο δημόσιος χώρος βρίσκεται σε κρίση (θεσμοί, πολιτική/-οι, δημοσιογραφία, κόμματα, κ.λπ.). Προσφέρεται ως «ιδεότυπος» της προσπάθειας για εκδημοκρατισμό της δημοσιογραφίας, και μέσω αυτής αμφισβητείται η προστιθέμενη αξία της αντικειμενικότητας, στην οποία στηρίζεται η επαγγελματική δημοσιογραφία.

Η συζήτηση για τον ιδεατό αντίποδα της επαγγελματικής, συμβατικής, κυρίαρχης δημοσιογραφίας εντάθηκε περίπου το 1993, όταν τα διαρκή σημάδια κόπωσης που εμφάνιζε και τα πλήγματα που δέχτηκαν η αξιοπιστία της και η εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτήν, συνδυάστηκαν με τις καινοτόμες δυνατότητες των νέων τεχνολογιών. Σύμφωνα με τον Rosen, ο όρος «δημοσιογραφία του κοινού» (*public journalism*) εμφανίστηκε στις ΗΠΑ το 1993, ως τμήμα ενός κινήματος που εξέφραζε την ανησυχία του για την αποσύνδεση των δημοσιογράφων και των ειδησεογραφικών οργανισμών από τους πολίτες και τις κοινότητες, καθώς και των αμερικανών πολιτών από τη δημόσια ζωή (Rosen, 1999). Βέβαιο όμως παραμένει ότι ο όρος «δημοσιογραφία του κοινού» έχει δεχτεί ποικίλους ορισμούς και περιεχόμενα. Αν σε κάπι συναινούν οι υποστηρικτές και οι επικριτές του δημοσιογραφικού αυτού μορφώματος, είναι ότι σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους (Corrigan, 1999; Glasser, 1999; Lambeth, 1998; Voakes, 2004).

Εναλλακτική δημοσιογραφία 2.0

Με την ανάπτυξη των εργαλείων του Διαδικτύου, την εξέλιξη των διαδραστικών του εφαρμογών και την παρέλευση μιας δεκαετίας περίπου από την εμφάνιση του όρου, ο Nip έκανε λόγο το 2006 για τη δεύτερη φάση της δημοσιογραφίας του κοινού. Στην πρώτη φάση, οι ειδησεογραφικοί οργανισμοί προχώρησαν στην εμπλοκή του κοινού σε διαδραστικές ενέργειες και πρακτικές· στη δεύτερη φάση, άρχισε να αναπτύσσει το ίδιο το κοινό την πρωτοβουλία για δημοσιογραφικές και επικοινωνιακές δράσεις.

Ο Nip (2006) κατέγραφε λίγα χρόνια πριν ότι το Διαδίκτυο προσφέρει τη δυνατότητα για δημόσια

διαβούλευση, χωρίς όμως πολλές αποδείξεις ότι αυτή πραγματοποιείται. Από το 2009 και μετά, όμως, αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο τα παραδείγματα και οι περιπτώσεις εκείνες (βλ. Δημητρακοπούλου, 2011) που ενισχύουν την ενεργό εμπλοκή του κοινού στην ειδησεογραφική διαδικασία, προκαλώντας ωραμές στη μέχρι πρόσφατα αυστηρά προσδιορισμένη διχοτομία ανάμεσα στον παραγωγό και στον καταναλωτή των ειδήσεων. Το κοινό μπορεί πλέον να εμπλέκεται στον καθορισμό (και στη διαμόρφωση) της ατζέντας όχι μόνο παράγοντας πρωτότυπο περιεχόμενο, αλλά αναπτύσσοντας κριτικές παρεμβάσεις στις διαδικασίες προσδιορισμού της ατζέντας των κυρίαρχων μέσων (Δημητρακοπούλου, 2011).

Οι εξελίξεις που έχει εισαγάγει το Web 2.0 και η συνακόλουθη εκρηκτική ανάπτυξη των κοινωνιών μέσων και δικτύων θα λέγαμε ότι σηματοδοτούν την τρίτη φάση της δημοσιογραφίας του κοινού και της μετεξέλιξής της σε εναλλακτική. Το πεδίο της ενημέρωσης και της επικοινωνίας μετασχηματίζεται σε ένα περισσότερο συμμετοχικό μιντιακό οικοσύστημα, το οποίο εξελίσσει τις ειδήσεις σε κοινωνική εμπειρία, όπως έδειξε πρόσφατη έρευνα του Pew Internet (2010) για τις ειδησεογραφικές συνήθειες στις ΗΠΑ. Οι ειδήσεις μετατρέπονται σε μια συμμετοχική δραστηριότητα στην οποία οι άνθρωποι συνεισφέρουν τις δικές τους ιστορίες και εμπειρίες, καθώς και τις αντιδράσεις τους στα γεγονότα. Η έρευνα του Pew Internet καταγράφει ότι το 37% των χρηστών του Διαδικτύου, τους οποίους ονομάζει συμμετέχοντες στην ειδησεογραφία (*news participants*), έχει συμμετάσχει στη δημοσιογραφία, το σχολιασμό ή τη διάχυση των ειδήσεων (Purcell et al., 2010).

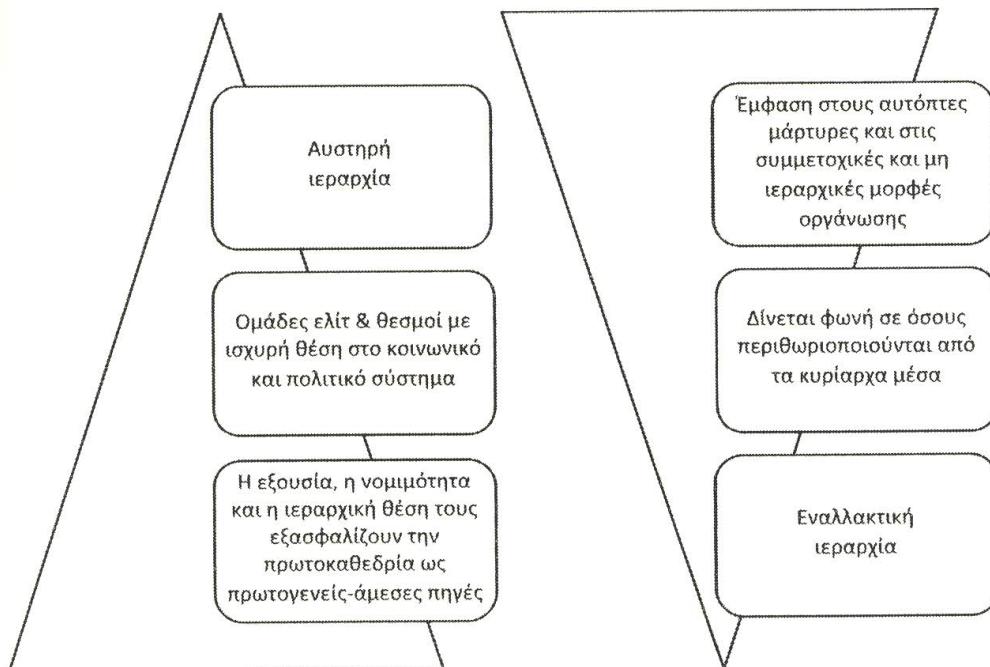
Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την εναλλακτική δημοσιογραφία αποτυπώνεται μέσα από τον διαρκή εμπλουτισμό της βιβλιογραφίας με έρευνες και μελέτες πεδίου, ειδικά την τελευταία πενταετία. Το 2007, κυκλοφορεί το *Έγχειριδιο των Εναλλακτικών Μέσων* των Coyer, Dowmunt και Fountain. Την επόμενη χρονιά, δημοσιεύεται το πρώτο βιβλίο για την εναλλακτική δημοσιογραφία, από τους Atton και Hamilton (2008). Ενδεικτικά αναφέρουμε, επίσης, το ειδικό αφιέρωμα στην εναλλακτική δημοσιογραφία που δημοσίευσε το επιστημονικό περιοδικό *Journalism* το 2009 (τεύχος 10).

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Hartley (2009: 314), «αυτή η πλούσια φλέβα της δημοσιογραφίας [...] παραμένει σχεδόν αόρατη στις δημοσιογραφικές σπουδές, στα δημοσιογραφικά προγράμματα σπουδών ή στις συζητήσεις για τη δημοκρατική διαδικασία και την επαγγελματική δημοσιογραφία» (η έμφαση δική μας). Δίνοντας έμφαση στην έλλειψη μελέτης και ανάδειξης των εναλλακτικών δημοσιογραφικών πρακτικών, ο Atton (2009: 284) διαπιστώνει περιορισμένη εστίαση στις πρακτικές δυνατότητες που προσφέρει για ρεπορτάζ και σύνταξη άρθρων, στην αναζήτηση εναλλακτικών πηγών και στην εναλλακτική οργάνωση της μιντιακής παραγωγής.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Η εναλλακτική δημοσιογραφία προτείνει ένα διαφορετικό μοντέλο επιλογής και αξιοποίησης των πηγών, εφαρμογής των πρακτικών και επαναπροσδιορισμού των αξιών της δημοσιογραφίας. Ο Atton (2009) εντοπίζει αυτή τη ρήξη με την παραδοσιακή δημοσιογραφία και τον τρόπο άσκησης του επαγγέλματος σε τρία βασικά σημεία: (α) η εξουσία δεν προέρχεται αποκλειστικά από τις επίσημες θεορικές αρχές και την επαγγελματική ομάδα των δημοσιογράφων, (β) η αξιοποίησία και η εγκυρότητα μπορούν να προέλθουν από περιγραφές βιωμένης εμπειρίας και όχι μόνο από αντικεμενικά αποστασιοποιημένο ρεπορτάζ, και (γ) δεν είναι υποχρεωτικό να διαχωρίζονται τα γεγονότα από την υποκεμενική γνώμη (για τη μετεξέλιξη των πρακτικών από την κυρίαρχη στην εναλλακτική δημοσιογραφία, βλ. Εικόνα 6). Παρόλο που ο Atton δεν ανάγει τη βιωμένη εμπειρία σε απόλυτη αξία, θεωρεί ότι μπορεί να αποτελέσει

Εικόνα 6: Η «αντιστροφή» της επαγγελματικής πρακτικής ανάμεσα στην κυρίαρχη δημοσιογραφία (αριστερά) και στην εναλλακτική (δεξιά) (Σιαπέρα & Δημητρακοπούλου, σύνθεση σχήματος για το παρόν κείμενο)

προστιθέμενη αξία της εναλλακτικής δημοσιογραφίας, συνδυάζοντάς την με την ικανότητα κατάθεσης και καταγραφής της μέσα από τεχνητούμενό ρεπορτάζ.

Στόχος της εναλλακτικής δημοσιογραφίας είναι να αντιστρέψει την «ιεραρχία της πρόσβασης» που προσδιόρισε η ερευνητική Ομάδα του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης (Glasgow University Media Group), δίνοντας φωνή σε εκείνους που περιθωριοποιούνται από τα κυρίαρχα ΜΜΕ (Atton, 2002· Atton & Wickenden, 2005). Τη στιγμή που τα κυρίαρχα ΜΜΕ προβάλλουν εκτενώς τις ομάδες-ελίτ, τα εναλλακτικά ΜΜΕ προσφέρουν πρόσβαση σε μεγαλύτερη ποικιλία «φωνών».

Οι πρακτικές της εναλλακτικής δημοσιογραφίας (Ramirez, 2005· Briggs, 2007· Bierhoff & Schmidt, 1997· Schaffer, 2009) προβλέπουν μαρτυρίες από «πρώτο χέρι», συλλογική και αντι-ιεραρχική μορφή οργάνωσης, και συμμετοχική, οικοσπαστική προσέγγιση της δημοσιογραφίας των πολιτών (Atton, 2003). Αυτή τη μορφή δημοσιογραφίας προσδιορίζει ο Atton (2002: 112-117) ως αυτόχθονο ρεπορτάζ (*native reporting*).

Για να προσδιορίσει το θολό πλέον όριο ανάμεσα στους παραγωγούς ειδήσεων και στο κοινό, ο Bruns (2005) χρησιμοποίησε τον όρο «produsers», συνδυάζοντας τις λέξεις και τις έννοιες *producers* (παραγωγοί) και *users* (χρήστες), ενώ ο Rosen (2006) έκανε λόγο για «τους ανθρώπους που ήταν γνωστοί ως κοινό» (*The People Formerly Known As The Audience*). Οι αλλαγές αυτές προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αλλάζουν οι σχέσεις εξουσίας στις βιομηχανίες των μέσων και στη δημοσιογραφία, μετατοπίζοντας την εξουσία από τον δημοσιογράφο στο κοινό. Ο Gillmor (2006), μάλιστα, παρομοιάζει τη δημοσιογραφία των πολιτών με το κίνημα της λαϊκής βάσης (*grassroots movement*), στους πρωτεργάτες του οποίου ανήκει ο εμβληματικός Tom Paine (βλ. Keane, 1996). Αναδεικνύοντας τη μετατόπιση της εξουσίας από τους επαγγελματίες δημοσιογράφους στο κοινό, ο Deuze (2009) μετασχηματίζει τον

όρο του Rosen ως «οι άνθρωποι που ήταν γνωστοί ως εργοδότες» (*The People Formerly Known As The Employers*), εστιάζοντας στην επίτεδη ιεραρχία και τη μετατόπιση της –ιδιοκτησιακής και κεφαλαιακής– εξουσίας.

Τα παραδοσιακά MME αντιλαμβάνονται τις αυξανόμενες διαδραστικές δυνατότητες και πειραματίζονται με συμμετοχικές μορφές παραγωγής περιεχομένου, με σκοπό να εμπλέξουν το κοινό.³ Αξιοποιώντας τα χαρακτηριστικά της οικονομίας της προσοχής (*attention economy*), τα παραδοσιακά και κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης παραχωρούν χώρο δημοσίευσης στο κοινό, υποσχόμενα «προσοχή» αντί χρημάτων». Με άλλα λόγια, τα MME αποκτούν ύλη προερχόμενη από το κοινό (*crowdsourcing*), χωρίς την υποχρέωση καταβολής αντιτίμου, και το κοινό αξιοποιεί τη δυνατότητα μιας πλατφόρμας δημοσίευσης, αποκτώντας κατ' αυτό τον τρόπο «φωνή».

Την ίδια στιγμή, η δυνατότητα συμμετοχής στην επαγγελματική δημοσιογραφική διαδικασία, αλλά και η αυτόβουλη και αυτενεργή δημοσιογραφική δράση στην οποία μπορεί να προβεί το κοινό, αναδεικνύουν την αναδιανομή εξουσίας στο σύγχρονο μιντιακό οικοσύστημα ανάμεσα στους επαγγελματίες δημοσιογράφους και στους πολίτες. Η εναλλακτική δημοσιογραφία προσανατολίζεται στην κάλυψη των κενών που θεωρούν ότι έχουν αφήσει τα κυρίαρχα MME, κενά που προκύπτουν από την εμπορευματοποίηση, την ιδιοκτησιακή συγκέντρωση και τη γραφειοκρατική προσέγγιση των κυρίαρχων MME.

Στην εναλλακτική δημοσιογραφία κυριαρχεί η υποκειμενική μάρτυρα του αυτόπτη μάρτυρα, ο οποίος μπορεί να έχει τον διπτό ρόλο του πρωταγωνιστή (πηγή) και του ειδησεογράφου. Ο επαγγελματίας δημοσιογράφος παραμένει, βέβαια, ισχυρό μέρος του μιντιακού οργανισμού-συστήματος και χαρακτηρίζεται από αινημένο βαθμό επαγγελματισμού και αντικειμενικής απόστασης από την πηγή. Από την άλλη, στις εναλλακτικές και συμμετοχικές μορφές της δημοσιογραφίας η πολιτική/ιδεολογική θέση του πολίτη εμφανίζεται ως πιο σημαντική από τις δημοσιογραφικές ικανότητές του, ενώ θολώνουν τα διακριτά όρια ανάμεσα στην πηγή και στον δημοσιογράφο, καθώς ο ίδιος μπορεί να είναι και ο αυτόπτης/αυτήρκοος μάρτυρας (πηγή) και ο πομπός της πληροφόρησης (δημοσιογράφος).

ΤΑ ΤΡΙΑ «Π»: ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Κύριος περιορισμός, βέβαια, για την ανάπτυξη της εναλλακτικής δημοσιογραφίας παραμένει το γεγονός ότι τα παραδοσιακά MME παίζουν ακόμα σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητα της πλειονότητας των ανθρώπων και κυριαρχούν στις επικοινωνιακές ροές. Το Διαδίκτυο επιφέρει εν δυνάμει ριζικές αλλαγές στο δημοσιογραφικό επάγγελμα, όμως οι διαδραστικές και πολυμεσικές νέες τεχνολογίες από μόνες τους δεν αρκούν για να αλλάξει το μιντιακό πεδίο. Άλλωστε θα ήταν τεχνολογικά ντετερινιστική η προσέγγιση που συμπεράίνει ότι συγκεκριμένες τεχνολογίες είναι πιο «συμμετοχικές» ή «εναλλακτικές» από άλλες.

Ειδικά στις πολιτικές και οικονομικές ειδήσεις (*hard news*), η εναλλακτική δημοσιογραφία έχει περιορισμένη πρόσβαση στις επίσημες θεσμικές πηγές, ενώ η εξάρτηση της δημοσιογραφίας από σχόλια και απόψεις την κάνουν ευάλωτη σε κατηγορίες για μεροληφτία και υποκειμενικότητα. Την ίδια στιγμή,

3. Βλ. ενδεικτικά: <http://www.ireport.com> (BBC), <http://online.wsj.com/community> (*Wall Street Journal*), <http://jetzt.sueddeutsche.de> (*Süddeutsche Zeitung*), <http://www.elpais.com/yoperiodista> (*El País*), <http://www.bildblog.de> (*Bild*), <http://www.guardian.co.uk/community> (*The Guardian*), <http://timespeople.nytimes.com> (*New York Times*).

η υποκειμενικότητα της εναλλακτικής δημοσιογραφίας, σε αντίθεση με την «αντικειμενικότητα» των κυρίαρχων MME, μπορεί να εμπνεύσει περισσότερη εμπιστοσύνη σε αυτή τη μορφή ενημέρωσης.

Ο δε μειωμένος βαθμός επαγγελματισμού στην εναλλακτική δημοσιογραφία δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπονται οι πρακτικές των κυρίαρχων μέσων, κυρίως ως προς τις ιεραρχικές δομές και τις οργανωτικές πιέσεις (για τις πιέσεις στην παραδοσιακή δημοσιογραφία, βλ. Boyd-Barrett, 2009). Το πεδίο πιέζεται ακόμα περισσότερο από το μειωμένο κεφάλαιο για εξοικονόμηση πόρων, τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής, τους χαμηλούς, αν όχι ανύπαρκτους, πόρους των ειδησεογράφων και τις οργανωτικές πιέσεις ακόμα κι από τις πιο οριζόντια δομημένες πλατφόρμες. Αυτό που από τη συμμετοχική της φύση εισάγει η δυναμική της εναλλακτικής δημοσιογραφίας είναι η προοπτική της ενδυνάμωσης των εμπλεκομένων πλευρών, τόσο των παραγωγών ειδησεογραφικού περιεχομένου όσο και του κοινού, οι ρόλοι των οποίων εναλλάσσονται διαρκώς.

Με τις δυναμικές αυτές αλλαγές στο μνημιακό πεδίο είναι βέβαιο ότι η επαγγελματική δημοσιογραφία βιώνει μια σημαντική αλλαγή μέσα από τις διευρυμένες μορφές της διαδικτυακής επικοινωνίας. Μάλιστα, η Παγκόσμια Ένωση Εφημερίδων θεωρεί τη δημοσιογραφία των πολιτών μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για την επαγγελματική δημοσιογραφία (WAN, 2006). Όσο μάλιστα μετεξελίσσονται τα καταναλωτικά μοτίβα των μέσων –ειδικά ανάμεσα στα νέα άτομα–, τόσο περισσότερη προσοχή θα προσελκύουν οι διαδραστικές πληροφοριακές δομές που αναδεικνύονται μέσα από το Web 2.0.

Ως κεντρικά ερωτήματα παραμένουν ζητήματα που σχετίζονται αφενός με το ρόλο των κυρίαρχων παραδοσιακών μέσων και αφετέρου με τη δημοσιογραφική δυναμική των πολιτών. Ως προς το πρώτο σκέλος, παραμένει αβέβαιος ο βαθμός της εκροής εξουσίας στο μνημιακό πεδίο από τα κυρίαρχα μέσα προς τα εναλλακτικά. Καθοριστική μεταβλητή στην αναδιανομή της εξουσίας συγκροτεί το καινούριο αλλά και το ηλικιακά νέο κοινό ως προς δύο παράγοντες: (α) τη χρήση και την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, και (β) την ανάγκη και την απαίτηση για περιεχόμενο που διαφοροποιείται από εκείνο των κυρίαρχων μέσων. Σημαντικό ρόλο, επίσης, θα διαδραματίσουν οι στρατηγικές εμπλοκής και συμμετοχής του κοινού τις οποίες θα επιτρέψουν τα κυρίαρχα MME στην ειδησεογραφική διαδικασία. Την ίδια στιγμή, παραμένουν προς διερεύνηση ο τρόπος με τον οποίο θα αναδειχθούν σε διαμορφωτές της ημερήσιας θεματολογίας οι ίδιοι οι πολίτες, το περιεχόμενο και η ιεράρχηση της ατζέντας που θα αναδείξουν, καθώς και οι αξίες με τις οποίες θα αντικαταστήσουν/εμπλουτίσουν τις επαγγελματικές αξίες της δημοσιογραφίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αν δεχτούμε ότι η δημοσιογραφία είναι μία από τις πρακτικές που συνδέονται άμεσα με τη νεωτερικότητα, τότε θα πρέπει να δεχτούμε την πολυμορφία της, τη δυναμικότητά της και την τάση της να αλλάζει, ως αποτέλεσμα κρίσης και κριτικής, αλλά και των γενικότερων κοινωνικοπολιτικών, οικονομικών αλλά και τεχνολογικών αλλαγών. Πράγματι, η επισκόπηση στο όρθρο αυτό δείχνει τις αλλαγές στην παραδοσιακή δημοσιογραφία τα τελευταία χρόνια, από τότε που απέκτησε διαδικτυακή παρουσία ως «κυρίαρχος του παιχνιδιού» (για πρώτη φορά το 1994), μέχρι την αποδοχή των αναγνωστών ως συμπαραγωγών των περιεχομένων της το 2011. Από την άλλη, η εναλλακτική δημοσιογραφία, που ξεκίνησε έχοντας στο κέντρο της αναγνώστες-συμπαραγωγούς, απέκτησε νέα ώθηση χάρη στα νέα μέσα, προσελκύοντας όλο και περισσότερους αναγνώστες-συμπαραγωγούς και διευρύνοντας τα κανάλια επικοινωνίας.

Ποια είναι τα αποτελέσματα των τάσεων αυτών για τη δημοσιογραφία και στις δύο μορφές της; Οι έρευνες που εξετάστηκαν στο άρθρο αυτό δείχνουν ότι, στο βαθμό που η παραδοσιακή δημοσιογραφία ακολουθεί τις επιταγές των νέων μέσων, φαίνεται να συγκλίνει ολοένα και περισσότερο με την εναλλακτική. Το θεωρητικό αλλά και πολιτικό ζήτημα που προκύπτει τώρα αφορά την κατεύθυνση στην οποία θείεται η δημοσιογραφία η σύγκλιση αυτή. Σύμφωνα με τους Atton και Hamilton (2008), η εναλλακτική δημοσιογραφία καθορίζεται από τη διαλεκτική της σχέση και τις εντάσεις με την παραδοσιακή δημοσιογραφία: αν αυτές οι δύο συγκλίνουν, τότε ο εναλλακτικός χαρακτήρας της πρώτης αναγκαστικά εξαφανίζεται, αφού υπήρχε μόνο σε σχέση με την παραδοσιακή. Από την πλευρά της παραδοσιακής δημοσιογραφίας, η απώλεια του ρόλου της ως παρόχου εξειδικευμένης γνώσης και η ταυτόχρονη απώλεια των εισοδημάτων που της επέτρεπε κάτι τέτοιο, δημιουργεί ζητήματα βιωσιμότητας. Τι θα γίνει στο μέλλον; Ως κοινωνικοί επιστήμονες, οφείλουμε να μελετήσουμε τις νέες συνθήκες στις οποίες παράγεται και καταναλώνεται η δημοσιογραφία. Παράλληλα, οφείλουμε να μελετήσουμε τις ιδεολογικές ζυμώσεις που προκύπτουν μέσω του συνδυασμού της με τα νέα μέσα, αλλά και με τις εναλλακτικές μορφές της. Τέλος, θα πρέπει να αξιολογήσουμε εκ νέου τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο που αναλαμβάνει και οφείλει να διαδραματίζει η δημοσιογραφία στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Allan, S. (2007). "Citizen Journalism and the Rise of 'Mass Self-Communication': Reporting the London Bombing". *Global Media Journal* (Australian edition), τόμ. 1, τχ. 1. URL: http://www.commarts.uws.edu.au/gmjau/iss1_2007/pdf/HC_FINAL_StuartAllan.pdf.
- Atton, C. & Wickenden, E. (2005). "Sourcing Routines and Representation in Alternative Journalism: A Case Study Approach". *Journalism Studies*, τόμ. 6, τχ. 3: 347-359.
- Atton, C. (2002). *Alternative Media*. London: Sage.
- . (2003). "What is 'Alternative' Journalism?". *Journalism: Theory, Practice and Criticism*, τόμ. 4, τχ. 3: 267-272.
- . (2009). "Why Alternative Journalism Matters". *Journalism*, τόμ. 10, τχ. 3: 283-285.
- Bardoel, J. (2002). "The Internet, Journalism and Public Communication Policies". *International Communication Gazette*, τόμ. 64, τχ. 5: 501-511.
- Bierhoff, J. & Schmidt, M. (eds) (1997). *European Journalism Training in Transition: The Inside View*. Maastricht, Netherlands: European Journalism Centre.
- Bishton, D. (2001). "From ET to TD". *The Telegraph*, 1 Ιανουαρίου [online]. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/1471964/From-ET-to-TD.html>.
- Boyd-Barrett, O. (2009). "Contra the Journalism of Complicity". *Journalism*, τόμ. 10, τχ. 3: 296-299.
- Briggs, M. (2007). *Journalism 2.0. How to Survive and Thrive: A Digital Literacy Guide for the Information Age*. University of Maryland, Philip Merrill College of Journalism and the Knight Citizen News Network: The Institute for Interactive Journalism.
- Bruns, A. (2005). *Gatewatching: Collaborative Online News Production*. New York: Peter Lang.
- Bucy, E. (2004). "Second Generation Net News: Interactivity and Information Accessibility in the Online Environment". *International Journal on Media Management*, τόμ. 6, τχ. 1/2: 103-113.
- Corrigan, D. H. (1999). *The Public Journalism Movement in America: Evangelists in the Newsroom*. New York: Praeger.
- Coyer, K., Dowmunt, T. & Fountain, A. (2007). *The Alternative Media Handbook*. UK: Routledge.
- Curtis, A. (2005). *Nationalism in the Diaspora: A Study of the Kurdish movement*. Nationalism, ethnicity and conflict. Utrecht: Universiteit Utrecht. URL: <http://www.cs.uwaterloo.ca/~a2curtis/papers/2004/kurdish-diaspora.pdf> [πρόσβαση: 2/6/2010].
- Deuze, M. (1998). "The Web Communicators: Issues in Research into Online Journalism and Journalists". *First Monday* [online], τόμ. 3, τχ. 12.

- . (2003). "The Web and its Journalisms: Considering the Consequences of Different Types of News Media Online". *New Media & Society*, τόμ. 5, τχ. 2: 203-230.
- . (2009). "The People Formerly Known as the Employers". *Journalism*, τόμ. 10, τχ. 3: 315-318.
- . (2011). «Διαδίκτυο και Δημοσιογραφία» (σελ. 284-312). Στο Στ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Domingo, D. (2008). "Interactivity in the Daily Routines of Online Newsrooms: Dealing with an Uncomfortable Myth". *Journal of Computer-Mediated Communication*, τόμ. 13, τχ. 3: 680-704.
- Fenton, N. (ed.) (2009). *New Media, Old News*. London: Sage.
- Gillmor, D. (2006). *We the Media: Grassroots Journalism by the People, for the People*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Glasser, T. L. (ed.) (1999). *The Idea of Public Journalism*. New York: The Guilford Press.
- Haas, T. (2005). "From 'Public Journalism' to the 'Public's Journalism'? Rhetoric and Reality in the Discourse on Weblogs". *Journalism Studies*, τόμ. 6, τχ. 3: 387-396.
- Hall, J. (2001). *Online Journalism: A Critical Primer*. London: Pluto Press.
- Hartley, J. (2009). "Journalism and Popular Culture" (σελ. 310-324). Στο K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitzsch (eds), *Handbook of Journalism Studies*, New York: Routledge.
- Hermida, A. & Thurman, N. J. (2008). "A Clash of Cultures: The Integration of User-Generated Content within Professional Journalistic Frameworks at British Newspaper Websites". *Journalism Practice*, τόμ. 2, τχ. 3: 343-356.
- Jenkins, H. (2001). "Convergence? I Diverge". *Technology Review*. June.
- Kautsky, R. & Widholm, A. (2009). "Online Methodology: Analyzing News Flows of Online Journalism". *Westminster Papers in Communication and Culture*, τόμ. 5, τχ. 2: 81-97.
- Keane, J. (1996). *Μέσα επικοινωνίας και δημοκρατία*. Αθήνα: Παπάκης.
- Kopper, G. G., Kolthoff, A. & Czepek, A. (2000). "Research review: Online Journalism – A report on current and continuing research and major questions in the international discussion". *Journalism Studies*, 1(3), 499-512.
- Lambeth, E. B. (1998). "Public Journalism as a Democratic Practice" (σελ. 15-35). Στο E. B. Lambeth, P. E. Meyer & E. Thorson (eds), *Assessing Public Journalism*, Columbia: University of Missouri Press.
- Lauf, E. & Van der Wurff, R. (eds) (2005). *Print and Online Newspapers in Europe: A Comparative Analysis in 16 countries*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Matheson, D. (2004). "Weblogs and the Epistemology of the News: Some Trends in Online Journalism". *New Media & Society*, τόμ. 6, τχ. 4: 443-468.
- Meyer, E. (1998). "An Unexpectedly Wider Web for the World's Newspapers". *American Journalism Newslink*, March 17.
- Nip, J. Y. M. (2006). "Exploring the Second Phase of Public Journalism". *Journalism Studies*, τόμ. 7, τχ. 2: 212-236.
- O'Reilly, T. (2005). *What Is Web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software*. [online] Sebastopol: O'Reilly Media Inc. URL: <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html>.
- Paulussen, S. & Ugille, P. (2008). "User Generated Content in the Newsroom: Professional and Organisational Constraints on Participatory Journalism". *Westminster Papers in Communication and Culture*, τόμ. 5, τχ. 2: 24-41.
- Paulussen, S. (2004). "Online News Production in Flanders: How Flemish Online Journalists Perceive and Explore the Internet's Potential". *Journal of Computer-Mediated Communication* [online], τόμ. 9, τχ. 4.
- Pavlik, J. (1999). "New Media and News: Implications for the Future of Journalism". *New Media & Society*, τόμ. 1, τχ. 1: 54-59.
- Purcell, K., Rainie, L., Mitchell, A., Rosenstiel, T. & Olmstead, K. (2010). *Understanding the Participatory News Consumer*. Pew Research Center, Pew Internet & American Life Project. URL: <http://pewinternet.org/Reports/2010/Online-News.aspx> [πρόσβαση: 18/5/2010].
- Ramirez, R. (2005). *Exploring Civic Journalism. A training Manual for Journalists and Journalism Trainers*. Maastricht, Netherlands: European Journalism Center.
- Riley, P., Keough, C., Christiansen, T., Meilich, O. & Pierson, J. (1998). "Community or Colony: The Case of Online Newspapers and the Web". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 4(1), URL: <http://jcmc.indiana.edu/vol4/issue1/keough.html> [πρόσβαση: 13/3/2012].
- Robinson, S. (υπό έκδοση). "Experiencing Journalism: A New Model for Online Newspapers". Στο E. Siapera & A. Veglis (eds), *Handbook of Global Online Journalism*, Oxford: Wiley-Blackwell.

- Rosen, J. (1997). "Public Journalism as a Democratic Art" (σελ. 3-24). Στο J. Rosen, D. Merritt & L. Austin (eds), *Public Journalism: Theory and Practice*/Lessons from Experience*, Dayton, OH: Kettering Foundation.
- . (1999). *What Are Journalists For?* New Haven, CT: Yale University Press.
- . (2006). *The People Formerly Known as the Audience* [blog]. New York University, PressThink. URL: http://archive.press-think.org/2006/06/27/ppl_frmr.html [πρόσβαση: 28/5/2010].
- Sambrook, R. (2005). "Citizen Journalism and the BBC". *Nieman Reports*. Harvard University. URL: <http://www.nieman.harvard.edu/reports/05-4NRwinter/Sambrook.pdf>.
- Schaffer, J. (2009). *New Media Makers, A Toolkit for Innovators in Community Media and Grant Making*. A report by J-Lab: The Institute for Interactive Journalism.
- Siapera, E. (2004). "From Couch Potatoes to Cybernauts? The Expanding Notion of the Audience in TV Web Sites". *New Media & Society*, τόμ. 6, τχ. 2: 155-172.
- Singer, J. B. (2009). "Convergence and divergence". *Journalism*, τόμ. 10, τχ. 3: 375-377.
- Sunstein, C. (2001). *Republic.com*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Voakes, P. S. (2004). "A Brief History of Public Journalism". *National Civic Review*, τόμ. 93, τχ. 3: 25-35.
- Wall, M. (2005). "Blogs of War: Weblogs as News". *Journalism: Theory, Practice and Criticism*, τόμ. 6, τχ. 2: 153-172.
- WAN (2006). *Trends in Newsrooms 2006*. Paris: World Association of Newspapers/World Editors Forum.
- Weiss, A. S. & Higgins, V. J. (2009). "Compressed Dimensions in Digital Media Occupations: Journalists in Transformation". *Journalism*, τόμ. 10, τχ. 5: 587-603.
- Δημητρακοπούλου, Δ. (2011). «Η μετέξέλεξη των ειδήσεων στα νέα Μέσα και η αναδιαμόρφωση της ημερήσιας θεματολογίας» (σελ. 165-189). Στο Κ. Ζώρας, Α. Παναγιωταρέα, Δ. Ποταμιάνος και Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *Δημοκρατία & MME*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Καϊταζή-Γουίλοκ, Σ. (2003). *Η επιχράτεια των πληροφοριών*. Αθήνα: Κριτική.
- Νεγροπόντης, Ν. (1995). *Ο ψηφιακός κόσμος*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.